

УДК 94 (116+06.05):(477.72)“18/1917”

І.Г. ГВЕТАДЗЕ

ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКИХ КУПЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX - НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Гветадзе Іван Георгійович – пошукувач кафедри історії України Донецького національного університету

У статті висвітлюються напрями і характер благодійної діяльності грецьких купців, підприємців і громадських діячів Півдня України кінця XIX- початку XX ст. – Г. Маразлі, Ф. Родоканакі, М. Петроккокіно, К. Месаксуді, Д. Хараджаєва тощо. Простежується взаємозв'язок комерційної, громадської та меценатської складових життєдіяльності грецьких купецьких родин, оцінюється їх внесок у розвиток соціальної і культурної інфраструктури приморських міст.

Ключові слова: добротинність, Південна Україна, грецьке купецтво.

В статье освещаются направления и характер благотворительной деятельности греческих купцов, предпринимателей и общественных деятелей Юга Украины конца XIX - начала XX ст. - Г. Маразли, Ф. Родоканакис, М. Петроккокино, К. Месаксудис, Д. Хараджаева и др. Прослеживается взаимосвязь коммерческой, общественной и меценатской составляющих жизнедеятельности греческих купеческих семей, оценивается их вклад в развитие социальной и культурной инфраструктуры приморских городов.

Ключевые слова: благотворительность, Южная Украина, греческое купечество.

The article deals with the trends and nature of charity work of Greek merchants, businessmen, and public figures (G. Marazly, F. Rodokanaki, M. Petrokkokino, K. Mesaksudi, D. Haradzhaev, and others) in the South of Ukraine in the late XIX — early XX centuries. The interrelations among commercial, public, and patronage aspects of life of Greek merchants' families have been studied out; their contribution to the development of social and cultural infrastructure of the towns on the sea has been evaluated.

Key words: charity, the South of Ukraine, the Greek merchants.

© І.Г. Гветадзе, 2012

Остання третина XIX - початок XX ст. характеризувалися масштабною участю купців і підприємців у благодійній та меценатській справі. Серед всіх інших соціальних станів купці швидше ставали на рейки прогресу, а тому швидше і послідовніше, ніж представники інших станів, реагували на зміни, які відбувалися в суспільстві. Великого значення набуває т.зв. символічний капітал – репутація, імідж, авторитет, що зумовлювали ставлення суспільства і державних осіб до підприємця і його діяльності і конвертувалися згодом у капітал економічний. Тому вже із середини XIX ст. участь купців у добротинній діяльності набула форм престижної соціальної поведінки.

Для підприємців іноземного походження благодійництво ставало дійовим засобом соціокультурної адаптації, підвищення компліментарності до себе з боку оточуючого іноетнічного середовища. Весь комплекс мотиваційних чинників купецької благодійності вповні можна простежити на прикладі персоналій грецьких купців Південної України. Дослідження громадської і меценатської діяльності греків має важливе значення для з'ясування історичних процесів формування культурно-просвітньої та соціальної інфраструктури поліетнічних міст регіону.

Історія грецьких купецьких родин Одеси, Криму, Приазов'я вивчалася в працях Н. Терентьевої [16, 17, 19], Г. Тищенко [18], Л. Білоусової [2], В. Томазова [20], Р. Наєнко [15] тощо.

Метою даної статті є висвітлення реалізації соціально-гуманітарних ініціатив грецьких купців і підприємців Півдня України та їхнє місце у роз-

будові культурної і соціальної інфраструктури. Найбільшим осередком концентрації грецьких підприємців та комерсантів була Одеса. Досягнувши економічного процвітання, греки міста не шкодували особистих коштів на його благоустрій, вели широку культурно-освітню діяльність. Багато хто з них направляв значні гроші для відкриття шкіл, музеїв, бібліотек, а також проведення різних культурних заходів.

Безперечно, найвідомішим серед усіх громадських діячів і меценатів Одеси XIX ст. був Григорій Григорович Маразлі (1831-1907), який успішно поєднував комерційну діяльність з участю у міському управлінні: був гласним міської думи, старшиною розряду домовласників, членом міської управи, у 1873 р. обраний заступником виконуючого обов'язки міського голови, а у вересні 1880 р. Г.Г. Маразлі було обрано головою міської думи Одеси. За 17 років роботи на цій посаді Г.Г. Маразлі побудував близько 40 громадських та учбових закладів, підприємств, культурно-просвітницьких установ.

Г.Г. Маразлі захоплювався також минулим і виділяв кошти для роботи Одеського товариства історії та старожитностей. За постійну матеріальну підтримку ряду починів одеських учених, які досліджували минуле Півдня України, останній був обраний членом цього поважного вченого товариства.

Перебуваючи на посаді міського голови Одеси Г.Г. Маразлі спрямував свою енергію на цілий ряд інфраструктурних і благодійних проектів. З його ім'ям пов'язані не тільки поява в Одесі трамвая та

газового освітлення, але й будівництво центрального поштамту, численних ринків, у тому числі «Привозу», магазинів і готелів, будівництво багатьох суспільних будівель у місті. Під час своєї роботи в міській думі Г.Г.Маразлі сприяв тому, щоб в Одесі було відкрито першу дільницю лінії кінної залізниці, закладено Олександрійський парк [6].

Як і багато інших грецьких купців, значну суму власних коштів Г.Г.Маразлі виділяв для допомоги бідним та хворим мешканцям Одеси. Він побудував для них нічні притулки, дешеві їдальні та лікарні. Так, у 1870 р. він пожертвував 5 тис. крб. Маріїнському дитячому притулку, де діти могли перебувати цілодобово; 30 тис. крб. – на споруду трьох будівель, що призначалися для нічного притулку на 85 чол. і двох їдалень – дешевої і дитячої. Будівлі були урочисто освячені 20 вересня 1888 р. [21]. Коли дитяча їдальня була відкрита, її щодня відвідувало понад 60 дітей, а дешеву їдальню для дорослих – від 130 до 430 чол. в день. Через три роки Г.Г. Маразлі пожертвував 47 тис. крб. на будівництво двох будівель богадільні проти Старо-го християнського кладовища. Одна будівля була розрахована на 44 особи, а інша – на 7624. У 1832р. на кошти грецького мецената було створено відділення міської психіатричної лікарні [12]. 31 серпня 1900 р. він подарував у власність землю з усіма спорудами, які знаходилися там, Товариству влаштування дешевих нічних притулків. Ціна цього дару оцінювалася в 21 тис. крб. [7].

У 1889 р. в пам'ять порятунку царської сім'ї Г.Г.Маразлі пожертвував велику суму на влаштування притулку для осіб привілейованого стану [12].

Діяльність Григорія Григоровича Маразлі була багатосторонньою і плідною. За заслуги перед новою вітчизною він був нагороджений російськими орденами, мав понад 15 зірок та чимало іноземних нагород. Сотні дипломів, що присуджували звання почесного члена, були вручені Г.Г. Маразлі добродійними й просвітницькими установами. В січні 1895 р. вже у похилому віці він залишив посаду мера Одеси, однак до кінця життя продовжував цікавитися міським господарством і постійно відвідував засідання думи як гласний.

Найвідомішим і найвпливовішим з грецької одеської купецької родини Петрококіно був Євстратій Михайлович (1839-1904) - глава торгового дому «Брати Петрококіно». З 1889 р. до самої смерті в 1904 р. він брав участь у міському самоврядуванні як гласний міської думи і товариш старшини одеського купецького стану. У періоди відсутності старшини Є.М. Петрококіно постійно виконував його обов'язки, тобто фактично був головою купецької управи. Ці посади вимагали безкорисливої діяльності в інтересах суспільства.

Є.М. Петрококіно протягом 12 років (з 1892 р.) і до кінця свого життя був членом опікунської ради імператора Миколи I Одеського Комерційного училища - спочатку кандидатом (12 грудня 1891 р. – 1 січня 1895 р.), а потім членом ради (1 січня 1895 р. – 30 грудня 1904 р.).

Є.М. Петрококіно був також активним учасником Грецького благодійного товариства. Воно

було засноване 1871 року з метою сприяти успіхові грецької церкви й училища та полегшити долю своїх одноплемінників [8].

Про регулярну допомогу дітям-сиротам з боку торгового дому «Брати Петрококіно» свідчать і такі факти, як пожертвування будівельних матеріалів й інших предметів на будівництво та облаштування в 1891-1892 рр. нового будинку Одеського дитячого притулку Імені Государині Імператриці Марії Федорівни [14].

Є.М. Петрококіно також був дійсним членом Товариства піклування про хворих дітей м. Одеси [13].

Важливу роль у створенні благодійної інфраструктури Одеси відігравав Федір Родоканакі. До Одеси Федір Родоканакі прибув у віці 22-х років керувати філією торгового дома Радоканакі, що знаходився у Константинополі. У 1819 р. він звернувся в міський магістрат із проханням про надання йому російського громадянства. В тому ж році він став підданим Російської імперії. Одесити добре знали грецького купця, різноманітна діяльність якого сприяла розвитку міста. У 1834 р. грецький уряд, який знаходиться в Навпліоні, призначив Федора Родоканакі грецьким консулом в Одесі [17, с. 446].

Нова посада зміцнила суспільне становище грецького купця. Із середини XIX ст. він стає судновласником. Вже в 1844 г. Федір Родоканакі згадується в міських звітах про комерційну діяльність купців як власник двох суден, зареєстрованих в Одесі, а в 1859 г. як власник парової баржі [17, с. 446]. Серед напрямів діяльності Торгового дому «Родоканакі» було не тільки виробництво товарів та їх реалізація, але і надання транспортних послуг. У 1883 р. було засновано пароплавання «Брати Родоканакі», яке мало чималу кількість торговельних, на початку вітрильних суден, а згодом пароплавів. З 1871 р., коли було засноване Грецьке благодійне товариство міста Одеси, то греки міста обирають Ф.Родоканакі головою цієї організації. Обов'язки голови він виконував протягом двадцяти років. Купець надав свій дім в оренду для грецького училища.

Крім того, Ф. Родоканакі фінансував будівництво жіночого училища, яке розташувалося на території грецької церкви Св. Трійці. За пропозицією архимандрита Є. Вулизмаса навчальний заклад було названо Родоканакієвською грецькою школою-гімназією. За значний внесок у розвиток міста Федір Родоканакі як Григорій Маразлі був обраний почесним громадянином Одеси [5].

Помер Ф. Родоканакі у 1882 р., залишивши сину Періклу спадок у 4 млн. крб. - фантастичну для тих часів суму.

Благодійність та меценатство визначали громадську діяльність купецької родини Маврокордато. Серед членів родини найвідомішим був меценат і благодійник Матвій Федорович (1848-1935) – один з найбагатших людей Одеси кінця XIX- початку XX ст.

Поряд із комерційною успішністю, що посилювалася вигідним використанням батьківських капіталів, поряд з успішною чиновницькою кар'єрою

(М. Маврокордато дослужився до титулу статського радника) М. Маврокордато велику частину свого життя присвячував опікунській і благодійній справі. Вже у віці 25 років він вступив на службу почесним піклувальником Байрамської вчительської семінарії і знаходився на ній до 1880 р. Паралельно з піклуванням вчительської семінарії, у 1876 р. молодий М. Маврокордато посів місце директора Одеського піклувального комітету про в'язниці, а 16 грудня 1880 р. його було призначено почесним членом Одеського міського опікуництва дитячих притулків. За своє життя М. Маврокордато був почесним піклувальником Херсонської гімназії, наглядачем Одеської Стурдзівської богадільні сиротобольних сестер, почесним піклувальником Одеської 2-ї гімназії тощо.

Матвій Федорович був членом численних благодійних товариств, покликаних полегшити життя соціально незахищених верств російського суспільства: почесним членом Одеського відділення опікуництва імператриці Марії Олександрівни про сліпих, членом правління, а потім і почесним членом Одеського міського опікуництва виправних (дитячих) притулків, Товариства допомоги бідним м. Одеси та ін. [1, с. 219-221, 235].

Серед багатих грецьких купців Одеси, які проявили себе на добродійній ниві слід назвати родину Раллі. Прагнення до участі у громадському і політичному житті суспільства загалом, не обмежуючись виключно грецьким товариством, посилюється в третьому поколінні родини, що добре простежується на прикладі Петра та Павла Раллі – онуків Яніса Раллі, засновника торгового дому «Брати Раллі».

Павло Раллі народився в Одесі у 1852 р. Він здобув юридичну освіту в Новоросійському університеті, був землевласником, володарем цукрового заводу, президентом Одеського відсоткового банку та членом правління Одеського облікового банку. В своєму маєтку Павло Раллі постійно впроваджував нові засоби господарювання, створив лікарню для працівників, матеріально підтримував молодь, що мала музичні здібності. Багато уваги та фінансових коштів Павло Раллі надавав Одеському товариству охорони тварин, виконуючи обов'язки президента товариства [18, с. 139].

Брат Павла Раллі – Петро також випускник юридичного факультету Новоросійського університету. Коли 1867 р. в Афінах було створено Комітет у справах спорудження грецького національного флоту, почесні громадяни Одеси – Петро Раллі та Іван Вучина разом із грецьким генеральним консулом звернулися до російського уряду з проханням дозволити збір пожертв серед місцевих греків на його будівництво. Уряд не міг дати офіційний дозвіл, але не чинив перешкод у збиранні коштів. Небайдужий до освітньої справи Петро Раллі заснував у Новоросійському університеті стипендію свого імені [18, с. 138].

Грецькі купці інших регіонів Півдня України були не такими заможними й впливовими, як одеські греки. Втім, і серед кримських, і серед приазовських греків знайдуться поодинокі постаті, які славилися і ефективною підприємницькою діяль-

ністю, і масштабним благодійництвом. Так, одним з найвидатніших російських підприємців, власником великої та уславленої тютюнової фабрики був Костянтин Месаксуді (1836-1908). У 1880-х рр. тютюнова фабрика К. Месаксуді стала найбільшим підприємством Керчі, а сам купець перейшов з другої гільдії до першої [3, с. 179].

Кошти господаря на фабриці утримувались аптека і амбулаторія, ясла для дітей. З його ж коштів формувалася і так званий «інвалідний капітал», з якого робочим, які втратили працездатність внаслідок хвороби або по старості, видавали допомогу [11].

По мірі того, як позиції фабрики в тютюновому виробництві зміцнювалися, збільшувалася і вага її власника в керченському суспільстві. Про роль К. І. Месаксуді в суспільному і культурному житті Керчі свідчить перелік його посад та титулів: почесний попечитель і староста церкви Керченської Олександрівської гімназії, староста Іоанно-Предтечинської церкви, почесний член Керченського міського піклування дитячих притулків, директор Керченського опікуництва про в'язниці комітету, член торговельної депутації та ін. [9].

З 1872 р. і до 1904 р. К. І. Месаксуді постійно переобирався у гласні міської думи. За різнобічну громадську діяльність і широку благодійність К.І. Месаксуді був нагороджений орденом св. Станіслава 3-го ступеня, орденом св. Анни 3-го ступеня, а також удостоївся монаршої подяки за внесення грошових пожертв на будівництво в Керчі дитячого притулку. У складі делегації від Керчі К.І. Месаксуді брав участь в урочистостях з нагоди коронації Миколи II. У 1892 р. К. І. Месаксуді і члени його сім'ї отримали звання почесних спадко-вих громадян Керчі.

Масштабною благодійницькою діяльністю відзначалася родина маріупольських купців Хараджаєвих. Вони спеціалізувалися на торгівлі зерном. Родинні традиції добродійства були закладені Олександром Дмитровичем Хараджаєвим. У період 1860-1864 рр.. О. Д. Хараджаєв був обраний міським головою [15, с. 110].

Син О.Д.Хараджаєва, Давид Олександрович, розвинув справу батька і швидко досяг успіхів у всіх сферах діяльності. Ним була організована хлібна контора, яка діяла і в сусідніх Олександрівському й Бахмутському повітах, де були створені закупівельно-збутові пункти.

Д. О. Хараджаєв був невтомним громадським діячем, будучи одночасно гласним міської думи, повітового і губернського земських зібрань. Дійову участь він брав у роботі повітової училищної ради, обирався почесним мировим суддею, був представником земства у міському комітеті з податку з нерухомості і представником біржі в Маріупольському з портових справ «присутствіи», багато років був головою товариства допомоги бідним, товариству порятунку на воді і клубу громадського зібрання, членом правління товариства тверезості [10, с. 289].

Д. О. Хараджаєв неодноразово надавав рідному місту фінансову допомогу. Наприклад, на будівництво міської лікарні він пожертвував 30 тис. руб,

значну суму вніс на створення протитуберкульозного санаторію [4, с. 19].

Але найбільшу фінансову підтримку надавав Давид Олександрович Маріупольській чоловічій гімназії, протягом 30 років будучи її почесним піклувальником. Крім того, на його кошти утримувалися підготовчий клас гімназії і два «неспроможних» учні, виплачувалася зарплата вчителям співу, танців і служителям гімназійної церкви. Церква при гімназії теж була побудована на кошти Д.О. Хараджаєва. Особлива заслуга Д.О. Хараджаєва в тому, що він постійно фінансував видання щорічних звітів маріупольських гімназій (чоловічої і жіночої), а в 1892 р. видав книгу «Маріуполь и его окрестности». Необхідно відзначити і діяльність Д. О. Хараджаєва в якості голови піклувальної ради жіночої гімназії та голови товариств допомоги нужденним вихованцям і вихованкам

чоловічої та жіночої гімназій, які діяли окремо при кожній гімназії. У період Першої світової війни в Маріуполі активно діяв міський Комітет Червоного Хреста, головою якого був Д.О. Хараджаєв.

Таким чином, володіючи значними капіталами та маючи великий суспільний вплив, купці грецького походження мали достатні економічні можливості для здійснення регулярної благодійної діяльності. Благодійність увійшла в традицію для цілого ряду грецьких купецьких та підприємницьких родин Одеси, Криму, Маріуполя. Купецькі доброчинні ініціативи спрямовувалися на сферу освіти, благоустрою міст, опіку безпритульних та нужденних, боротьбу з хворобами та епідеміями тощо. Водночас велику частину доброчинності купців та підприємців складала допомога своїй етнічній общині, сприяння збереженню її самобутності і консолідованості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1901 г., - Одесса, 1900. - 546 с.
2. Білоусова Л.Г. Династія грецьких купців Петрококкіно в економічному і соціокультурному житті Російської імперії (XIX-початок XX ст.) / Л. Г. Білоусова. - Дис. канд. іст. наук. - Спец. 07.00.02. - Одеса, 2007. - 268 с.
3. Быковская Н., Санжаровец В. Керченский табачный фабрикант Константин Месаксуди / Н. Быковская, В. Санжаровец // Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. Історико-біографічні нариси. - К., 2001. - С. 175-182.
4. Гветадзе І.Г. Доброчинна діяльність купців Хараджаєвих // Матеріали міжнародної наукової конференції «Історична регіоналістика на зламі століть: актуальні питання (Луганськ, 25-26 квітня 2011 р.)». - С. 17-20.
5. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). - Ф. 16. - Оп. 125. - Спр. 2. - Арк. 36.
6. ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 3. - Спр. 1939.
7. ДАОО. - Ф. 35. - Оп. 1. - Т. 2. - Спр. 5479. - Арк. 3-4.
8. ДАОО. - Ф. 765. - Спр. 3. - Арк. 1.
9. Державний архів Автономної Республіки Крим. - Ф. 455, Оп. 1. - Спр. 4385.
10. Маріуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Маріупольской Александровской гимназии / Изд. Д.А.Хараджаева. - Маріуполь: Тип. А. Франтова, 1892. - 461 с.
11. Научный архив Керченского государственного историко-культурного заповедника. - Оп. 5. - Спр. 161. - Арк. 2-3.
12. Одесский листок. - 1907 - 3 мая.
13. Отчет совета Общества попечения о больных детях г. Одессы за 1896 г. - Одесса: Тип. А. Шульце, 1897. - 348 с.
14. Очерк постройки нового здания Одесского детского приюта Имени Государыни Императрицы Марии Федоровны, сооруженного на пожертвования граждан города Одессы в 1891-1892 гг. - Одесса: Тип. А. Шульце, 1892. - 459 с.
15. Саенко Р.И. Маріупольские купцы Хараджаєвы и их общественная и благотворительная деятельность // Україна - Греція: Досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва. Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 24-26 травня 1996 р.) / Відп. ред. К.В. Балабанов. - Маріуполь, 1996. - С. 109-112.
16. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII - XX вв.) / Н.А.Терентьева. - К.: Аквилон - пресс, 1999. - 352 с.
17. Терентьева Н. О. Зміни в інфраструктурі міста Одеса внаслідок благодійної та громадської діяльності грецьких купців (на прикладі родин Маразлі та Родоканакі. XIX ст.) / Н.О. Терентьева // Історико-географічні дослідження в Україні. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. - № 9. - С. 439-451.
18. Терентьева Н., Тищенко Г. Підприємницька діяльність грецьких купців - братів Раллі // Н. Терентьева, Г. Тищенко. Подвижники й меценати. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. Історико-біографічні нариси. - К., 2001. - С. 134-141.
19. Терентьева Н.О. Благодійна діяльність родини Маразлі з будівництва та утримання установ Одеси культурно-освітнього напрямку // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - К.: Інститут історії України НАН України, 2006. - №12. - С. 183-190.
20. Томазов В.В. Рід Маврогордато (гілка Лакана) в Одесі: історико-генеалогічна розвідка. / В.В. Томазов // Архіви України. - 2010, № 3-4. - С. 72-86.
21. Шувалов Р.А. Благотворительная деятельность Г.Г. Маразли / Р.А. Шувалов // Григорий Григорьевич Маразли: меценат и коллекционер. - Одесса, 1995. - С. 48-49.